

NUTQ BUZILISHLARI TASNIFI

Mahmudova Gulnoza Shuhrat qizi – “*University of Management and Future Technologies*” universiteti S554-24PDo‘ guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada nutq buzilishlarining shakl va turlari haqidagi ilmiy asoslangan tasavvurlar, shu buzilishlarni bartaraf etishning samarali usullari, logopediyada nutq buzilishlarining 11 ta shakli hamda ulardan 9 tasi og'zaki nutq natijasi va ishlab chiqarishning turli jarayonlardagi buzilishlari haqida ma'lumot berilgan .

Kalit so'zlar: Logopediya, disfoniya (afoniya), taxilaliya, bradilaliya, duduqlanish, dislaliya, rinolaliya, dizatriya (anatriya), alaliya, afaziya, yozma disleksiya (aleksiya) ,disgrafiya (agrafiya).

Kirish

Logopediya bu — nutq buzilishlari haqidagi maxsus ta'lim va tarbiya vositasida nutq buzilishlarini o'rganish, tuzatish va oldini olish haqidagi pedagogik fandır. Logopediya nutq faoliyati buzilishining sabablari , mexanizmlari , alomatlari, oqimlari tarkibini o'rganadi. Shuning uchun uni maxsus pedagogika sirasiga qo'shadilar.

Nutq buzilishlarining shakl va turlari haqidagi ilmiy asoslangan tasavvurlar shu buzilishlarni bartaraf etishning samarali usullarini ishlab chiqish uchun dastlabki shart hisoblanadi. Tadqiqotchilar logopediya fani taraqqiyotining barcha tarixiy davrida ko'pgina turlarga ega bo'lgan nutq buzilishlarini tasniflashga harakat qildilar. Lekin hozirgi davrda ham tasniflash muammosi nafaqat logopediyaning, balki nutqiy faoliyat buzilishlarini o'rganadigan boshqa ilmiy fanlarning ham muhim muammolaridan biri bo'lib qolmoqda. Bunday fanlarga quyidagilarni kiritish mumkin: neyrofiziologiya , tibbiyot , patopsixologiya va neyropsixologiya, maxsus psixologiya va pedagogikaning tarmoqlari: oligofrenopedagogika, surdopedagogika, tiflopedagogika.

Nutq buzilishlarini tasniflashning murakkabligi ayrim sabablar bilan bog'langandir, ular orasida nutq mexanizmining o'zi yetarlicha o'rganilmaganligi, shuningdek, tadqiqotchilarning tamoyillar masalasidagi nuqtayi nazarlarining mos kelmasligi yetakchi o'rinni egallaydi, tasniflash esa yuqoridagi tamoyillar asosiga qurilishi lozim.

Logopediya fani o'zining dastlabki shakllanish bosqichlarida o'z tasnifiga ega emas va hatto uni ishlab chiqish zarurligi masalasini ham qo'ymagan edi. Zero, u Yevropa tibbiyotining nutq buzilishlarini o'rganish borasida qo'lga kiritgan muvaffaqiyatlarining katta ta'siri ostida bo'lib, XIX asr oxiri — XX asr boshlarida to'plangan tasniflashlarga tayanar edi. A. Kussmaul tasnifi dastlabki tasniflardan biri bo'lib (1877), u nutq buzilishlarining turlari haqidagi awal yig'ilgan tasavvurlarni tanqid ostiga oldi; ularni sistemalashtirdi, atamalarini tartibga keltirdi. U uni keyinchalik klinik deb atay boshlashdi) XX asrning birinchi choragidagi chet ellik va rus tadqiqotchilari: V. Oltushevskiy, G. Gutsman, E. Freshels, S. M. Dobrogayev va boshqalarning qator ishlariga asos qilib olindi.

Kattalar va bolalardagi nutqning buzilishi bolalik davrida aqliy funktsiyaning ayrim tarkibiy qismlarining "noto'g'ri shakllanishi" yoki yetuk yoshda inson asab tizimiga patogen ta'siri tufayli allaqachon shakllangan nutq tizimining ishlashining buzilishi natijasi bo'lishi mumkin.

Disfunktsiyaning paydo bo'lish vaqtiga, uning tabiati va intensivligiga qarab, nutq buzilishining belgilari va kechishiga qarab o'zgaradi.

Quyida sog'liqni saqlash va ta'lim tizimida qo'llaniladigan nutq buzilishining ikkita eng keng tarqalgan tasnifi keltirilgan:

1. Psixologik-pedagogik tasnifi Aloqa vositalarini buzilishi

- Nutqning fonetik-fonemik rivojlanmaganligi (FFNR)
- nutqning to'liq rivojlanganligi (NTR), alaliya, afaziya Aloqa vositalaridan foydalanish qoidalarini buzish
- Duduqlanish

2. Tibbiy-pedagogik tasnif logopediya fani uchun an»anaviy bo'lgan tibbiyot bilan hamkorlikka tayanadi, lekin tibbiy tasnifdan farqli o'laroq, unda ajraladigan nutq buzilishlarining turlari kasallik shakllariga bog'lanmaydi. Og'zaki nutqning buzilishi

- **Disfoniya** (afoniya) — tovush apparatining patologik o'zgarishlari oqibatida fonatsiyaning yo 'q bo'lishi yoki zaiflashuvi. Ma 'nodoshlari: tovushning buzilishi, fonatsiyaning buzilishi, fonotor buzilishlar, vakal buzilishlar.

- **Bradilaliya** — nutqning patologik sekinlashgan sur'ati. Ma'nodoshi: bradifraziya. Artikular nutq dasturining sekinlashgan ishlab chiqarishda namoyon bo'ladi, markaziy bog'langan va o'z tabiatiga ko'ra organik yoki funksional bo'lishi mumkin.

- **Taxilaliya** — nutqning patologik tezlashgan sur'ati. Ma'nodoshi: taxifraziya. Artikular nutq dasturining tezlashgan holda amalga oshirilishida namoyon bo'ladi, o 'z tabiatiga ko'ra, markaziy bog'langan, organik yoki funksional hisoblanadi.

- **Duduqlanish** — nutq apparati mushaklarining va ixtiyoriy pay tortishish natijasida sur'at-ohangning buzilishidir. Ma'nodoshi: logonevroz. Markaziy bog'langan bo'ladi, funksional yoki organik ko'rinishga ega, ko'proq bola nutqining rivojlanishida paydo bo'ladi.

- **Dislaliya** – inntelekt va eshitish qobiliyating saqlanganligida tovush talaffuzining buzilishi

- **Rinolaliya** (burun nutqi) - nutq analizatorining periferik qismidagi anatomik nuqson tufayli tovush talaffuzi va ovoz tembrining buzilishi.

- **Dizartriya** - nutq funktsiyasini ta'minlaydigan mushaklarning etarli darajada innervatsiyasining buzilishi natijasida nutqning ovozli talaffuzi va prozodik (intonatsiya, ohang, ritm, balandlik) tomonining buzilishi. Dizartriya - nutq apparati innervatsiyasining organik buzilishi sababli nutqning talaffuz tomonidan buzilishidir. Dizartriya termini grekcha so'zdan olingan bo'lib, dis — bo'lak, arthon — biriktirish degan ma'noni bildiradi. Dizartriya—bu markaziy xarakterdagi organik n u tq buzilishi hisoblanadi.

• **Alaliya** — bolaning ona qornida yoki dastlabki rivojlanish bosqichida nutq shakllanishiga qadar bosh miya qobig‘i nutq doirasining organik jarohatlanishi oqibatida uzluksiz rivojlanmay qolishdir. "Alaliya" atamasi (grekcha a — yo‘q, lotincha lalio — nutq) tarjimasi nutqning yo‘qligi, nutqsizlik holati — nutq buzilishlariga doir adabiyotlarda qadim zamonlardan beri kuzatiladi. Maxsus adabiyotlarda "alaliya" atamasidan tashqari, shu nutq nuqsonini anglatuvchi quyidagi atamalardan foydalanganlar: "Tug'ma afaziya", "Ontogenetik afaziya", "Rivojlanish afaziyasi", "Disfaziya", "Nutqiy rivojlanishi sustlashuvi", "Nutqning konstitutsional orqada qolishi", "Tilni egallashdagi kamchiliklar" va h.k.

• **Afaziya** — bosh miyaning muayyan joyi shikastlanishi bilan bog‘liq holda nutqning to‘liq yoki qisman yo‘qolishi. Ma‘nodoshlari: nutqning buzilishi, yo‘qolishi. Bola nutqining bosh miya jarohatlanishi, neyroinfeksiya yoki miya shishi natijasida yo‘qolishi nutqning shakllanib bo‘lganidan so‘ng sodir bo‘lsa, unda bolalar afaziyasi deb nomlanadi. Agar buzilish kattaroq yoshda yuz bergan bo‘lsa, unda afaziya haqida fikr yuritiladi. Yozma nutqning buzilishi. Uning qaysi turi buzilganiga qarab ikki guruhga ajratiladi. Mahsuldor tur buzilganida yozuvning zaiflashuvi, retseptli yozma faoliyat buzilganida — o‘qishning zaiflashuvi qayt qilinadi.

1. Disleksiya — o‘qish jarayonining qisman o‘ziga xos buzilishi.

2. Disgrafiya — yozish jarayonining qisman o‘ziga xos ravishda buzilishi. Harfning optik-fazoviy obrazining turg'un emasligida, harflarning aralashib ketishi yoki tushib qolishida, so'zning so'z-bo'g'in tarkibini bayon qilish va gap qurilishida namoyon bo'ladi. O'qitish davomida yozish jarayoni shakllanmagan hollarida agrafiya haqida fikr yuritiladi.

Shunday qilib, logopediyada nutq buzilishlarining 11 ta shakli ajratiladi, ulardan 9 tasi og'zaki nutq natijasi va ishlab chiqarishning turli jarayonlardagi buzilishlarini tashkil etadi. Qolgan 2 ta shakl esa yozma nutqning buzilish jarayoni bilan bog'liq holda ajratiladigan buzilishlarni o'z ichiga oladi. Og'zaki nutqning buzilishlari orasida disfoniya (afoniya), taxilaliya, bradilaliya, duduqlanish, dislaliya, rinolaliya, dizartriya (anartriya), alaliya, afaziya ajratiladi; yozma nutqning buzilishlari orasida disleksiya (aleksiya) va disgrafiya (agrafiya) ajratiladi. Keltirilgan

tasniflarga nutq buzilishlarining faqat shunday shakllari kiritilganki, ular logopedik adabiyotda ko'rsatilgandir va ularga tatbikan metodikalar ishlab chiqilgan. Har bir nutq buzilishlari shakllari ichida turlar va turchalar ajratiladiki, ular navbatdagi boblarda aks ettirilgan. Shu munosabat bilan shuni aytib o'tish kerakki, qator hollarda bir shaklga taalluqli nutq buzilishlari varianti emas, balki alohida buzilishni o'zida namoyon qiladi. Masalan, dislaliyaga, bir tomondan, artikular-fonetik buzilishlar, ya'ni nutqning nutq normasi darajasiga taalluqli xususiy ovoz ishlab chiqarishdagi nuqsonlar, boshqa tomondan esa operatsiyalarning shakllanmagani bilan bog'liq holdagi tovushlar tanlovini amalga oshiradigan va bayon qilishning (tilli) turlanish darajasiga taalluqli fonetik buzilishlar kiradi.

Fan taraqqiyotidagi har bir yangi bilimlar avvalgi tasavvurga o'zgartirishlar kiritilishini talab etadi. Shuning uchun nutq buzilishlari masalalarini bundan keyingi ishlab chiqarish logopediyasining dolzarb vazifasi bo'lib qoladi.

Psixologik-pedagogik tasnif tibbiy tasniflarni pedagogik jarayonda qo'llanish nuqtayi nazaridan tanqidiy tahlil qilish natijasida vujudga keldi (bu uslub logopedik ta'sir etish deyiladi). Bunday tahlil logopediyani nutqiy rivojlanishi buzilgan bolalarni o'qitish va tarbiyalashga jalb etish bilan bog'liq holda juda muhim bo'ldi.

Xulosa

Logopediyaning vazifasi — nutq buzilishlarini tartibga solishni takomillashtirishdir. Keltirilgan tasniflar, ko'proq bolalarni nutqning birlamchi rivojlanmay qolishiga, ya'ni eshitish qobiliyati va aqliy jihati normal holdagi nutq buzilishlariga nisbatan ishlab chiqilgan. Darvoqe, bu toifadagi bolalar o'z tarkibiga ko'ra bir xil emas: zero bunday darajaga ruhiy rivojlanishi to'xtab qolgan, ko'rish qobiliyati va tayanch harakati apparati buzilgan bolalar ham taalluqli. Logopediyada ishlab chiqilgan tasnifni yuqorida ko'rsatib o'tilgan toifadagi nutqi buzilgan bolalarga nisbatan qo'llash mumkinmi yoki yangi izlanishlar zarurmi, degan masalani hal etish muhimdir. Shuningdek, aqliy qoloq va zaif eshitadigan bolalarning nutq buzilishlarini tartibga solish haqidagi masala ham juda muhim va murakkab masaladir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sulaymon Amirqulovich Xaydarov. (2024). O'quvchilarni tarbiyashda ijtimoiy fanlarni o'qitishni didaktik imkoniyatlari. SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL. 5.1.B.271-275.
2. Хайдаров, С. (2023). Pedagogik faoliyatda o'qituvchi o'zida kompetentlik sifatlarini shakillantirishi. Цифровизация современного образования: проблема и решение, 1(1), 64–67.
3. Хайдаров, С. А. (2023). ТАРИХ ДАРСЛАРИДА САНЪАТ АСАРЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ УСУЛЛАРИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(1/2), 92-96.
4. Хайдаров С. (2024). Spiritual influence on child education in families. Web of Teachers: Inderscience Research. 2 (11). 203-205.
5. Хайдаров С. (2025). Oilalarda farzand tarbiyasiga ruhiy ta'sir etkazish. Modern Education and Development. 3 (17). 23-27.
6. Khaydarov S.A. (2025). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. Modern Education and Development. 3 (17). 28-33.
7. Xaydarov S.A. (2025). Ijtimoiy-gumanitar fanlarda raqamli metodlardan foydalanish yo'llari. NEW RENAISSANCE international scientific journal. 2(1). 91-94.
8. Xaydarov S.A. (2025). Yoshlarda vatanparvarlik hissini tarbiyalashda Boburnoma asariga ishlangan miniatyuralarning ahamiyati. Til va adabiyot.uz. 2.11-12.